

Complotdenken, wanen en de rol van de sociaal-maatschappelijke context

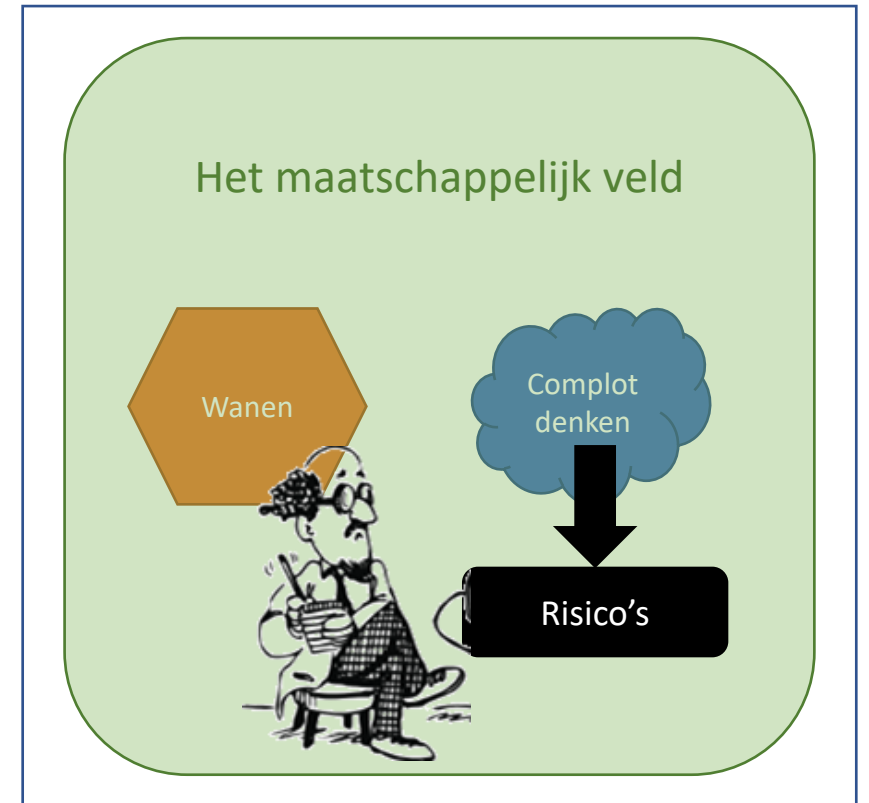
Bram Sizoo, psychiater

bram@orcat.nl

Disclosure belangen spreker	
Geen (potentiële) belangenverstrengeling	Bram Sizoo heeft geen belangenverstrengeling voor de 2-daagse nascholing psychose op 17 en 18 maart 2022
Voor bijeenkomst mogelijk relevante relaties¹	Bedrijfsnamen
• Sponsoring of onderzoeksgeld² • Honorarium of andere (financiële) vergoeding³ • Aandeelhouder⁴ • Andere relatie, namelijk ...⁵	• Niet van toepassing

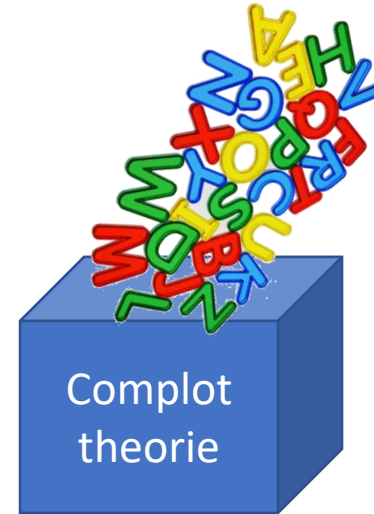
Inhoud

- Doel van deze presentatie
- Waar hebben we het over?
- Zijn er overeenkomsten tussen complotdenken en wanen?
- Sociaal-maatschappelijke context
- Risico's
- Psychiatrische diagnostiek en behandeling
- Conclusies

Pas op!

- De complot **theorie** gaat over een verhaal; een verklaring waar geen bewijs voor is. Het is een narratief.
- Complot **denken** is veel complexer: het gaat over waarom, hoe en waartoe mensen blijven vasthouden aan een complottheorie ondanks tegenspraak.

Waar hebben we het over? – complot theorie

- Complot **theorieën** zijn ‘constructies die een als onrechtvaardig of onverdraaglijk ervaren individuele of maatschappelijke situatie of ontwikkeling verklaren door deze situatie voor te stellen als het doelbewuste resultaat van een groep mensen die in het geheim samenwerkt met kwade bedoelingen’ (Birchall, 2006)
- Ingrediënten van een complot theorie (Prooijen 2018):
 1. Patronen (connecting the dots, “je ziet het steeds weer op internet”, causale connecties)
 2. Agency (de complotten zijn bewust bedacht door mensen)
 3. Coalitie (niet één persoon maar een groep zit achter het complot)
 4. Dreiging (de doelen zijn zeer schadelijk voor gewone mensen)
 5. Geheimzinnigheid (het complot wordt geheim gehouden)
- Complot theorieën nemen toe in tijden van angstaanjagende sociale crises en gaan vaak gepaard met maatschappelijk ongenoegen
- Vraag: spontaan ontstaan of bedacht met een reden (‘complot van de complot theorie’)?

Waar hebben we het over? – complot denken

- Er is geen betere definitie van complot **denken** anders dan het geloven dat een complot theorie waar is
- Beschrijvingen gaan over de aard, het motief en de functie:
 - Aard:
 - Bijproduct van psychologische correlaten (agency, patronen, dreiging, alliantie detectie)
 - Adaptief fenomeen om beter in de sociale wereld te kunnen navigeren

Survival of the fittest

Adaptive Conspiracism Hypothesis Van Prooijen et al 2018

Hoe adaptief is dit nog ?

	Conspiracy Detected	Conspiracy Not Detected
Conspiracy Exists	Correct Observation ✓	False Negative (Type II Error) ✗ Consequence: Possible Death
Conspiracy Does Not Exist	False Positive (Type I Error) ✗ Consequence: Conspiracy Theory	Correct Observation ✓

Waar hebben we het over? – complot denken

- Er is geen betere definitie van complot **denken** anders dan het geloven dat een complot theorie waar is
- Beschrijvingen gaan over de aard, het motief en de functie:
 - Oorsprong:
 - Bijproduct van psychologische correlaten (agency, patronen, dreiging, alliantie detectie)
 - Adaptief fenomeen om beter in de sociale wereld te kunnen navigeren
 - Emotionele basis:
 - geassocieerd met intuïtie i.p.v. met analytisch redeneren (Swami 2014)
 - Motief en functie:
 - Epistemisch
 - Existentieel
 - Sociaal

Motieven en functies van complotdenken

- **Epistemisch** : kan onzekerheden neutraliseren en het ongrijpbare verklaren
 - Vaker bij mensen die niet goed analytisch kunnen denken
 - Complotten zijn aantrekkelijk maar blijken geen voldoening te geven
- **Existentiële** : geeft houvast als mensen zich angstig en machteloos voelen.
 - empirische bevinding: gevoel van autonomie en controle neemt direct af, waardoor meer wantrouwen naar instituties en nog vatbaarder
- **Sociaal** : beantwoordt een behoefte aan sociale inclusie
 - mislukte carrières en relaties, racisme en armoede

Maar... kan de theorie over de oorsprong en het motief verklaren waarom mensen zo hardnekkig kunnen vasthouden aan een complot theorie?

1. Patronen
2. Agency
3. Coalitie
4. Dreiging
5. Geheimzinnigheid

Wie zijn 'de' complotdenkers ?

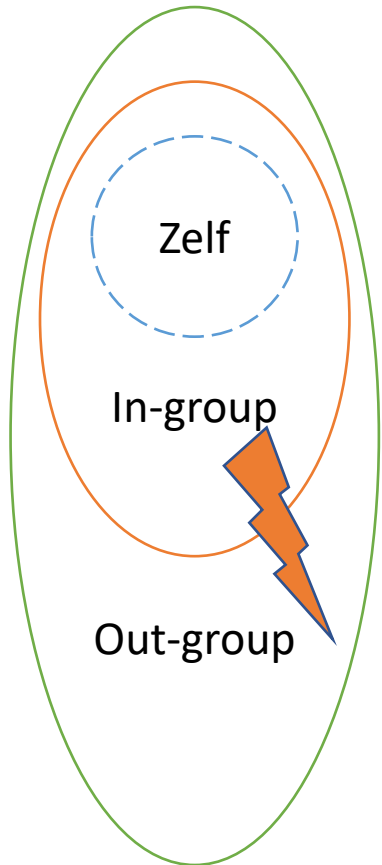
Literatuur

- Er is geen 'de' complotdenker
- Geen wetenschappelijke scepsis, maar wetenschappelijke ontkenning
- Rol internet en 'truth decay' (<https://www.rand.org/research/projects/truth-decay.html>)
- Complotten: overtuiging is belangrijker dan de inhoud
- Voornamelijk van-horen-zeggen en plooibaar naar eigen situatie

Empirie

- Er is vrijwel altijd een onderliggende grief die afwijkt van de inhoud van het complot
- Activistisch element katalyseert een transitie van de online naar de offline wereld
- Gezellig en zorgzaam naar elkaar maar vijandig naar alle kritiek of scepsis
- De bevlogenheid is authentiek: samen strijden tegen een verschrikkelijk kwaad

Complotdenken of waan?

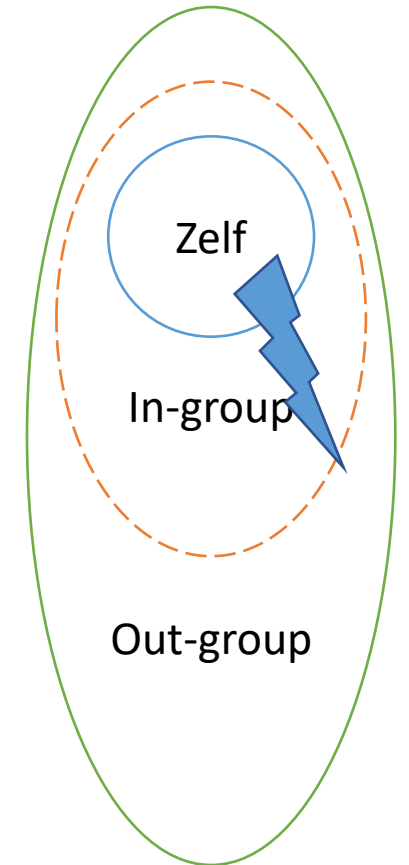
1. Gemeenschappelijk idee
2. Apocalyps
3. Strijd tegen het kwade
4. Associatie met radicalisering
5. Omgeving is onderhoudend

COMPLOTDENKEN

- Sterke overtuiging
- Druk op sociale contacten
- Diverse inhoud
- Functioneren (on-) gestoord

1. Eenzame overtuiging
2. Persoonlijk onheil
3. Lijdensdruk
4. Zelfverdediging
5. Autonoom mechanisme

WAAN

Sociaal-maatschappelijke context

- Maatschappelijk ongenoegen

Maatschappelijke ongenoegen - historie

Maatschappelijk ongenoegen

- Onvrede met overheid, wetenschap en media
- Kan ontaarden in radicalisering en extremisme

Lange-termijn en maatschappelijke factoren hangen af van de rol van de overheid

- Begin 20ste eeuw was NL een nachtwakerstaat (weinig bemoeienis)
- Na WO II verzorgings- (welvaarts-) staat → hechte band overheid en burgers
 - Sociaal vangnet
 - Culturele voorzieningen
 - Genuanceerd belastingbeleid gericht op persoonlijke omstandigheden
- Tegelijkertijd:
 - Afname ideologische zuilen als natuurlijk tegenwicht tegen overheid.
 - Meer pragmatisme en financieel-economische planning door de overheid

Maatschappelijke ongenoegen – hier en nu

Institutionalisering van afspraken tussen overheid en burgers schept hoge verwachtingen en afhankelijkheid van de overheid → gevoel van machteloosheid bij burgers die zich niet gehoord voelen.

Korte-termijn factoren

- Overheid zegt niet-ideologisch beleid te voeren (toch een ideologie ?) geeft burgers een gevoel van leegte = onvoorspelbare overheid
- Toenemende complexiteit → onbegrip en behoefte aan verklaring
- Snelle media:
 - schuld-attributie,
 - infodemic, overload → selectie (+ algoritmes),
 - fake news
 - (affectieve) polarisatie

Sociaal-maatschappelijke context

- Maatschappelijk ongenoegen
- 'Totale verhalen'

Totale verhalen en ideologie

- *Ideologie* betekent de logica van een idee als verklaringsmodel
 - Logica als beweging van het denken; niet als inhoud van het denken
 - Ideologieën gaan ervan uit dat één idee volstaat om alles (totaal) te verklaren en laten dus geen ruimte voor andere ervaringen omdat die – volgens de logica - onmogelijk zijn. Daarmee komt het ideologisch denken los van de zintuiglijke werkelijkheid
- “Het gevaar van het inruilen van [kritische reflectie] is niet dat men ten prooi valt aan een, meestal vulgaire, altijd onkritische veronderstelling, maar dat men de vrijheid, inherent aan het menselijk vermogen om te denken, inruilt voor de dwangbuis van de logica, waarmee de mens zichzelf haast even gewelddadig kan dwingen als wanneer hij gedwongen wordt door een of andere uitwendige macht.” (*Hannah Arendt, Totalitarisme, 1951*)
- De totale verklaring belooft een uitleg van alle historische gebeurtenissen: toen, nu en straks.
- Totalitarisme betekent dat de symbolisch lege plek van de macht in een democratie door een individu wordt opgevuld (Robespierre, Stalin, Hitler, ...)

Sociaal-maatschappelijke context

- Maatschappelijk ongenoegen
- Totale verhalen
- Conspirituality

Conspirituality (conspiracy + spirituality)

- Spiritualiteit die zich manifesteert in religieuze praktijken
 - Zoals: Wees de weerstand, Bataafse Republiek, Red Pill Journal
 - Dopen, gebedsgroepen, nieuwe geloofsgemeenschappen
 - Dichotomie: goed versus kwaad, apocalyptisch
 - Goddelijke opdracht tot verzet
- Tegencultuur voorziet in betekenis
 - Geen: rationele kennis (wetenschap)
 - Geen: geloofskennis (onverifieerbaar)
 - Maar: gnosis als openbaringskennis (awakening)
- Sacred values

Risico's

Complot theorieën in
alle soorten en maten

The conspiracy chart 2021
<https://conspiracychart.com/>

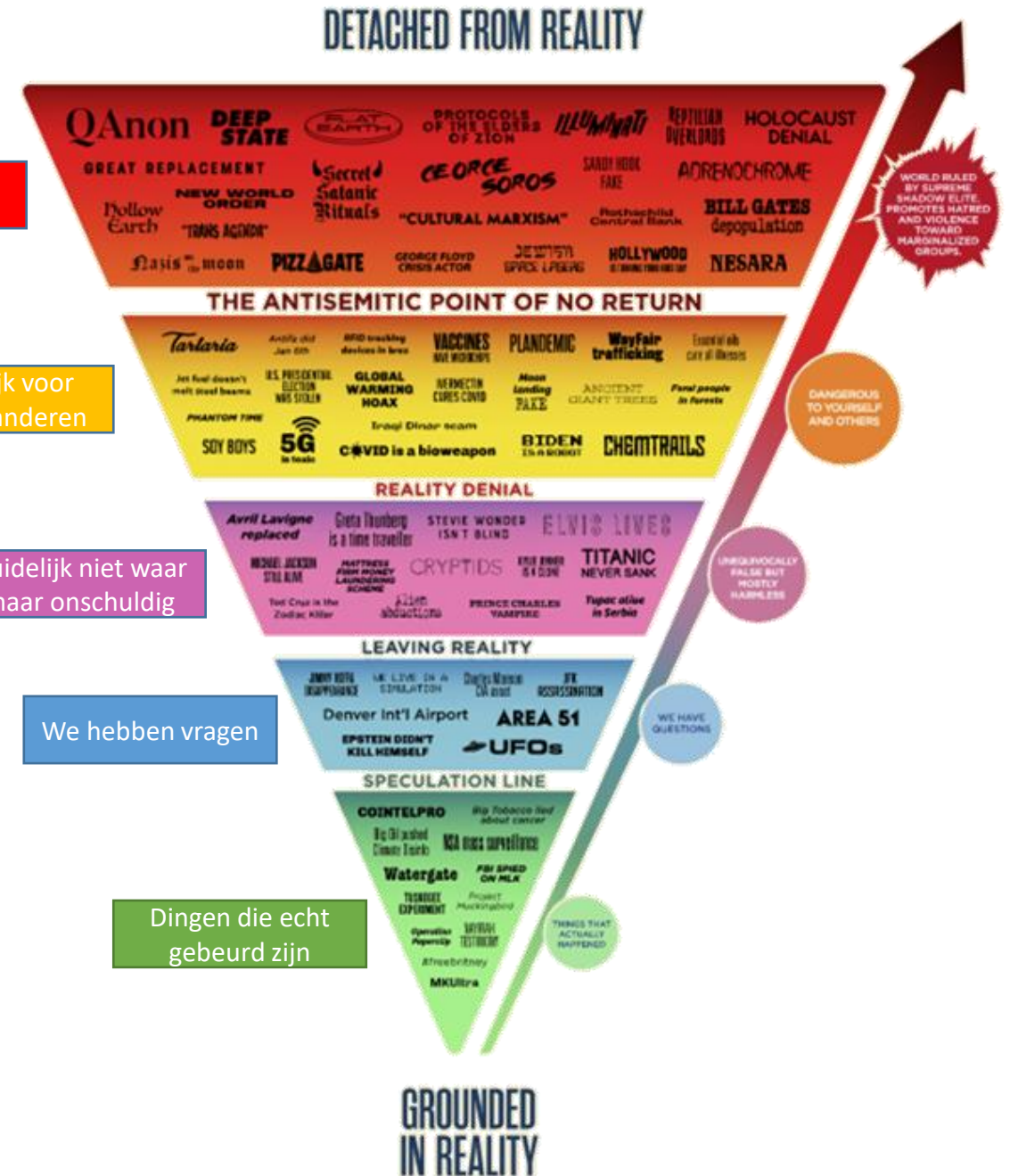
Apocalyptisch en
gewelddadig

Gevaarlijk voor
jezelf en anderen

Duidelijk niet waar
maar onschuldig

We hebben vragen

Dingen die echt
gebeurd zijn

Risico's

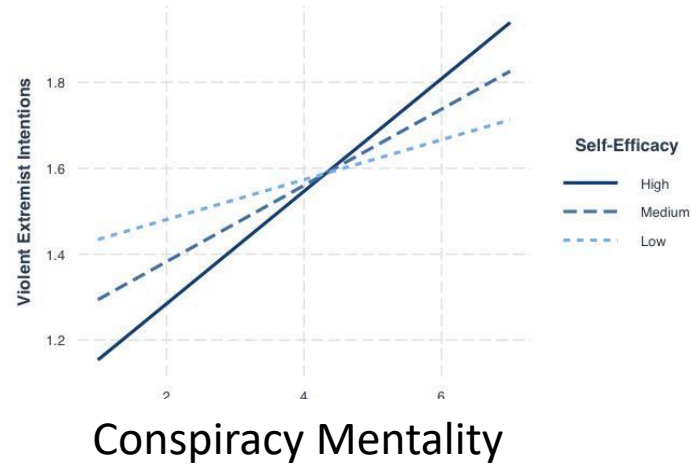
In principe is complot denken niet gevaarlijk, maar het kan:

- Op macro niveau
 - attitude verandering in samenleving teweeg brengen (b.v. film JFK)
 - discriminatie voeden door negatieve attitudes over groepen (vluchtelingen, religies)
 - negatieve impact hebben op gezondheid (AIDS, vaccinaties, COVID-19)
 - politieke keuzes beïnvloeden (milieu, immigratie, internationale samenwerking)
 - geassocieerd zijn met politiek extremisme, radicalisering en terrorisme

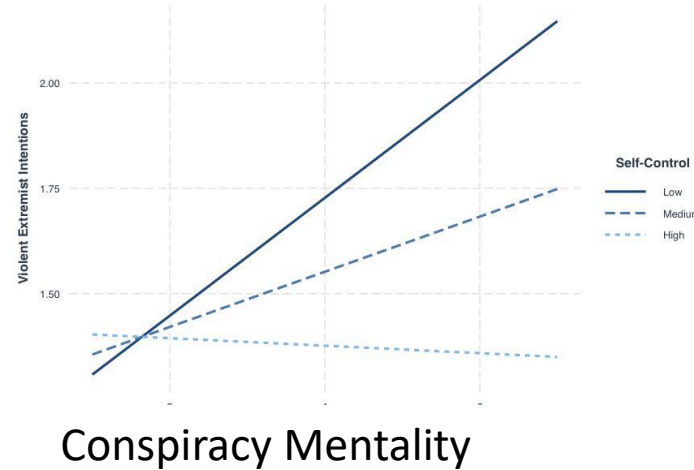
Complot denken en extremistisch geweld

Violent Extremist Intentions

Self efficacy

Self control

Legal cynicism

Risico's

In principe is complot denken niet gevaarlijk, maar het kan:

- Op macro niveau
 - attitude verandering in samenleving teweeg brengen (b.v. film JFK)
 - discriminatie voeden door negatieve attitudes over groepen (vluchtelingen, religies)
 - negatieve impact hebben op gezondheid (AIDS, vaccinaties, COVID-19)
 - politieke keuzes beïnvloeden (milieu, immigratie, internationale samenwerking)
 - geassocieerd zijn met politiek extremisme, radicalisering en terrorisme
 - verstoren democratie door intimidatie via sociale media

Fake social media accounts

(bron: <https://pointer.kro-ncrv.nl/spamaccounts-tk2021>)

- Per dag > 144 tweets naar politici door geautomatiseerde accounts (trollen, bots en spammers)
 - Nep nieuws en complotten
 - Intimiderende berichten
 - Hangmat accounts: gepensioneerde of geëmigreerde Nederlanders
- Doel
 - manipulatie politici
 - verstoren democratie
 - chaos

<https://pointer.kro-ncrv.nl/het-digitale-trollenleger>

Risico's

- Op mesoniveau
 - isolatie op het werk
 - conflicten binnen het gezin
 - groepsvorming en mobilisatie van kwetsbare mensen
 - inktvlek: negatieve effecten ook bij mensen die niet geloven in een complot theorie
- Op microniveau
 - depressie
 - angst
 - psychose
 - agressie
 - strafbaar gedrag

Publiek gerichte preventieve aanpak

- **Prebunking**: publieke bewustwording van mogelijkheid complot theorieën
- **Voorlichting**: snelheid internet verspreiding en algoritmes
- **Debunking**: weerleggen van complot theorie met fact checkers
- **Empowerment**: mensen betrekken bij besluitvorming

Conspiracy Theory Handbook: (Lewandowsky & Cook 2020)

- **Qualitative community feedback mechanism**: geïmplementeerd in de Democratic Republic of Congo als besturingsinstrument voor de bestrijding van Ebola epidemieën (*Baggio et al., 2019; Nachega et al., 2020*).

Individueel gerichte aanpak

- Counter-narratives van voormalige complot denkers
- Redigeren van het zelf verklaarde kritisch denken naar kritisch denken over complot theorieën
- Empathie en geen ridiculisering, maar voorzien in een open en niet-veroordelende dialoog
- Ruimte bieden om aan te geven wat hun (onderliggende) behoeften zijn
- Samen zoeken naar andere manieren om aan die behoeften te voldoen
- Door toename van het gevoel van autonomie, competentie en verbondenheid kunnen mensen in theorie weer open staan voor betrouwbare informatie (Goldberg & Richey 2020).

Psychiatrische diagnostiek en behandeling

- Diagnostiek
 - Mate waarin complot denken een rol speelt is onderdeel van de structuurdiagnose
 - Intensiteit en uitgebreidheid van verstoorde realiteitstoetsing
 - Lijdensdruk
 - Consequenties voor het functioneren in meerdere domeinen
- Behandeling
 - Primair is de behandeling van psychiatrische problematiek, niet van complot denken.

Conclusies

- Complotdenken is geen psychose, maar ze kunnen wel samengaan
- Complotdenken begrijpen kan niet zonder maatschappelijke context
- Totale verhalen sluiten kritiek uit, net als bij complotdenken
- *Conspiritualiteit* als fenomeen
- Risico's op drie niveaus
- Rol voor publieke geestelijke gezondheidszorg
- Psychiatrische diagnostiek en behandeling

Literatuur

- **Complotdenken en extremistisch geweld:** Bettina Rottweiler & Paul Gill (2020): Conspiracy Beliefs and Violent Extremist Intentions: The Contingent Effects of Self-efficacy, Self-control and Law-related Morality, Terrorism and Political Violence, DOI: 10.1080/09546553.2020.1803288
- **Sacred values en geweld bereidheid:** Pretus et. al, (2018) Neural and behavioral correlates of sacred values and vulnerability to violent extremism, Frontiers in Psychology, 9, 1–12, <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2018.02462>
- **Gemeenschapsparticipatie :** Harambam (2021) Against modernist illusions: why we need more democratic and constructivist alternatives to debunking conspiracy theories, Journal for Cultural Research, 25:1, 104-122, DOI: 10.1080/14797585.2021.1886424 / Baggio, Camara, Prue (2019), Bringing community perspectives to decision-making in the ebola response in the democratic republic of congo.
- **Preventie:** Leonard & Philippe, Conspiracy theories: A public health concern and how to address it. Frontiers in Psychology 2021; 12. / Lewandowsky S, Cook J. The conspiracy theory handbook; 2020 / O'Malley, Rainford, Thompson, Transparency during public health emergencies: From rhetoric to reality. Bull World Health Organ 2009; 87: 614-8 / van Prooijen J-W. Empowerment as a tool to reduce belief in conspiracy theories. Conspiracy theories and the people who believe them. New York: Oxford University Press; 2018. / https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation/identifying-conspiracy-theories_en

Contact (24/7)

Team Dreigingsmanagement
Landelijke Eenheid nationale Politie

[088- 6629364](tel:088-6629364)

tdm@politie.nl

bram.sizoo@politie.nl

